Stillebenmaleriet og den materielle verden

7

Et stillebenmaleris motiv er kort fortalt en opstilling af genstande, og det er dette "stille liv" med stumme genstande, der har givet navn til genren. Genstandene der indgår i maleriet, kan eksempelvis være blomster, frugt, porcelæn eller lignende, og et stillebenmaleri afbilder som regel ikke levende mennesker og dyr. For at understrege dette har stillebengenren igennem tiden også fået den franske betegnelse "nature morte", død natur.

Man har kendt til eksempler på stillebenmaleri siden antikken. På friserne i den romerske by Pompej ses afbildninger af frugt, og fra antikkens tid stammer også sagnet om Zeuxis og Parrhasius, der konkurrerede om, hvem der var den største kunstner. Zeuxis malede nogle vindruer, der var så indbydende, at fuglene fløj ned fra himlen for at spise af dem. Derefter bad Zeuxis Parrhasius om at trække forhænget væk fra sit lærredet blot for at finde ud af, at det var et malet forhæng. Konkurrencen havde dermed fundet en vinder: Zeuxis havde snydt fuglene, men Zeuxis var selv blevet snydt af Parrhasius' realistiske maleri. Denne sagnomspundne og farverige historie er illustrativ i den forstand, at stillbenkunstnerne oftest har villet male synsbedrag og få de malede genstande til at fremstå så ægte som muligt.

For at snyde øjet kan man benytte sig af flere maletekniske tricks bl.a.:

- at genstandene er malet realistisk med hensyn til farver og strukturer.

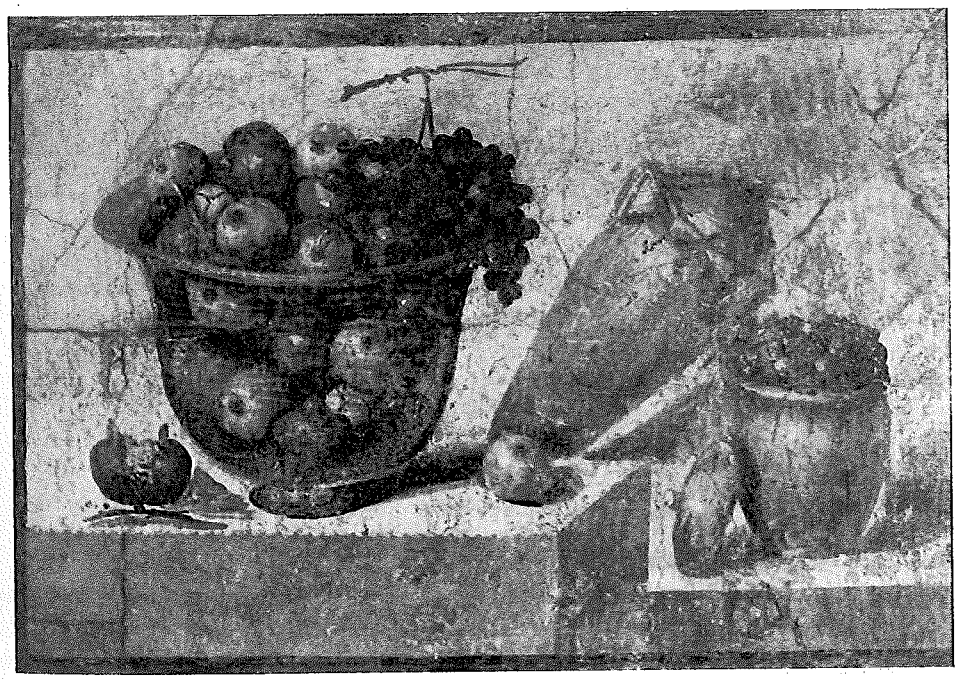

Stilleben, Pompej, fresko, 70 e.kr.

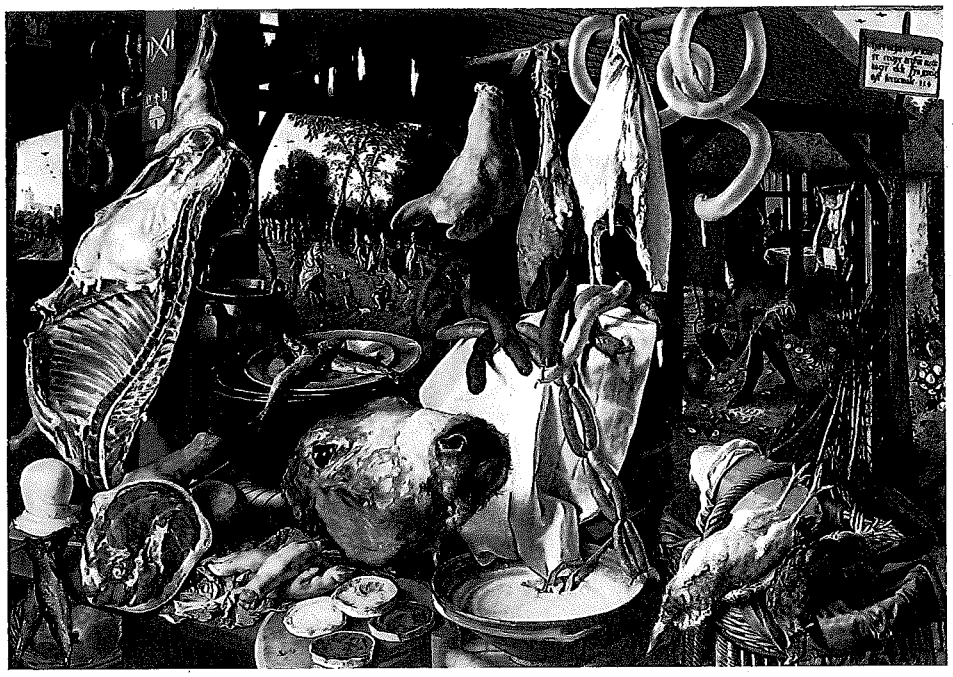

Pieter Aertsen: Slagterbod, 1551, olie på træ, 123 x 167 cm, Museum Gustavianum, Uppsala

- at genstandene og maleriet virker mest muligt livagtigt, f.eks. anvendes projekttørlys og en sort baggrund for at fremhæve kontrasterne.
- at genstandene hver har deres egen egenskygge og slagskygge.
- at der er en vis rumlighed i maleriet, uden at det tager fokus væk fra genstandene i forgrunden. Det gøres ved overlapning, dvs. at genstandene ligger på et bord, malet i perspektiv, og at nogle af genstandene overlapper andre. En anden mulighed er at lade et malet forhæng delvist dække nogle af genstandene, hvorved der fremkommer en slags repoussoir i billedet.
- at genstandene virker ægte i deres omgivelser, hvilket f.eks. vises ved, at en genstand er ved at falde ud over kanten på et bord.

Stillebenmaleriets udvikling i barokken

I barokken i 1600-tallet oplevede stillebenmaleriet en enorm opblomstring, og mange kunstkøbere blev interesserede i at købe værker med opstillinger af f.eks. frugter, porcelæn, skaldyr og blomster. Specielt var det i Nederlandene, at man udviklede stillebenmaleriet og specialiserede sig i denne type afbildning. Her var det særligt det rige borgerskab, der blev de nye aftagere af kunsten og ikke ligesom førhen kirken eller som i andre lande kongemagten. Da efterspørgslen efter stillebenmalerier var voksende opstod en hel industri indenfor stillebenmaleriet, hvor de enkelte kunstnere specialiserede sig i kun at male nogle få udvalgte genstande. Maleriet havde indtil da været præget af en høj grad af religiøsitet, når det gjaldt valg af motiv, malemåde og budskab, og måske var det netop manglen på religiøsitet som appellerede til mange borgere i en tid, hvor religionskrigene delte det protestantiske Holland fra det katolske Flandern. Som en overgangsfigur står den flamske maler Pieter Aertsen (1508-75), der maler en slagterbod med iøjnefaldene madvarer som det blodige oksehoved og kombinerer dette med en religiøs scene i

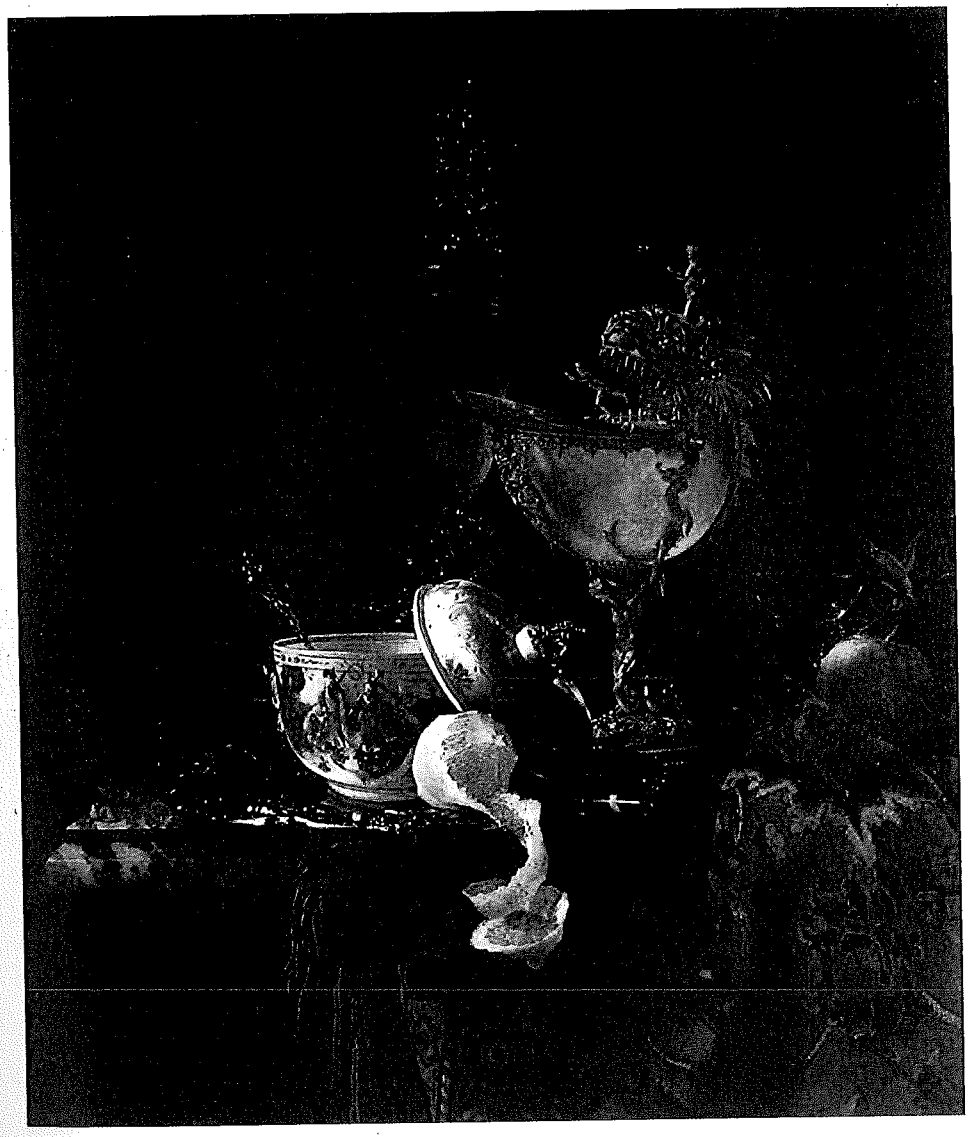

Willem Kalf: Stilleben med nautilius glas, 1662, olie på lærred, 79 × 67 cm, Museo Thyssen-Bornemisza, Madrid

baggrunden, nemlig flugten til Ægypten. Kødet i slagterboden, som er et symbol på den forgængelige verden, står i kontrast til den varige bibelske fortælling, og ikke mindst Aertsens vægtning af motivdelene gør billedet interessant.

Spor af et liv i luksus

Willem Kalf (1622-1693) var en af de malere, der specialiserede sig i at male stillebenmalerier med pragtgenstande, importeret fra fjerne lande og med et eksotisk anstrøg. Det passede aftagerne godt, da Nederlandene i den tid var den førende handelsnation i verden, og hvor netop mange af de afbildede genstandene var varer, som Nederlandene havde handlet med som f.eks. porcelæn, krydderier, tulipaner, tobak og klæder.

På Kalfs Prunkstilleben fra 1662 ses således både fornemme glas og fint dekoreret porcelæn fra Kina, sølvtøj, tæpper og en delvis skrællet citron placeret på et

Kunsthistorikeren Norman Bryson om stillebenmaleriet: "Ved at se bort fra den narative sætning, kender stillebenmaleriet kun til navneord, tillægsord og sammenstillinger og ved at insistere på disse, forbliver malerierne permanent under grænsen til meningsbærende."
Norman Bryson: Word and image, Cambridge University Press, 1981, s. 23

stenbord, der ses i forkortning. Genstandene er få men udvalgt efter deres mange detaljer, farvespil og unikke særpræg. Kalf har gengivet opstillingen med en minutiøs sans for detaljerne, og genstandene er meget virkelighedstro. Kompositionen er bygget op omkring en trekantsform, hvis linier løber langs bordets kanter, og hvis spids og tyngde er forskubbet til højre omkring det grønlige glas, der er dekoreret med en drage og spydbærere. Det skarpe projekttøragtige lys, der rammer genstandene, kommer fra venstre side.

Typisk for stillebengenren er der tale om mad- og drikkevarer, og opstillingen antyder altså, at nogle har spist ved bordet men ikke længere er til stede. Man kan derfor tale om en mangel på handling eller tomhed i maleriet, men også en dvælen ved og en fascination af de minutiøst udformede luksusgenstande. Der er tale om en overflod af luksus på billedet, hvor man umiddelbart provokeres af, at der hverken er spist op eller drukket op, men at luksusvarerne er forladt og nu går i fordærv. Det tidsbillede, som maleriet giver os af den friske citron, ved vi, ikke varer i lang tid, og maleriet stadfæster derfor tidens og tingenes flygtighed.

Symbolik og moral i stillebenmaleriet

Stillebenmalerierne fra barokken har ofte et eller flere vanitassymboler indlejret. Vanitassymboler henviser til livets skrøbelighed, og at alle materielle ting med tiden forgår. For eksempel vil de endnu modne frugter snart blive overmodne, de smukke blomster visne, maden fordærves osv. På samme måde vil mennesket en dag dø, og der ligger derfor altid en ret alvorlig morale bag maleriernes materialistiske overflade, nemlig at man skal huske på døden, på italiensk "memento mori".

Pieter Claesz (1597-1661) benytter i sit "Stilleben med violin og glaskugle" fra 1628 adskillige vanitassymboler. Det væltede glas, der er tømt for sit indhold, kraniet, den knækkede nød og lommeuret, hvis indre mekanik er synlig, er alle referencer til tiden og den menneskelige forgængelighed. Violinen og fjerpennen henviser til musikken og litteraturen, to andre kunstarter, der i denne sammenhæng også savner en menneskelig tilstedeværelse. I glaskuglen, der kan minde

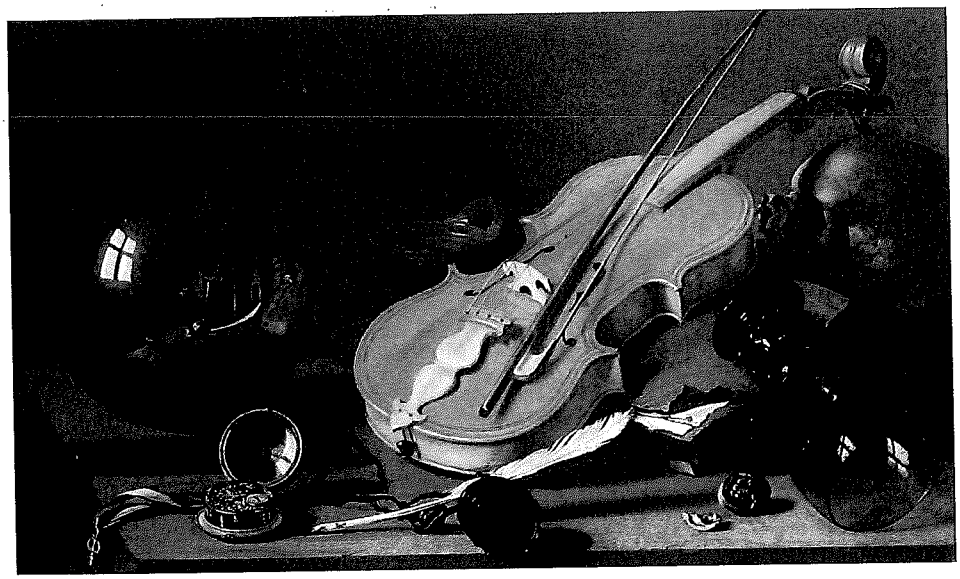

Pieter Claesz: Stilleben med violin og glaskugle, 1628, olie på træ, 36 × 59 cm, Germaniches Nationalmuseum, Nürnberg

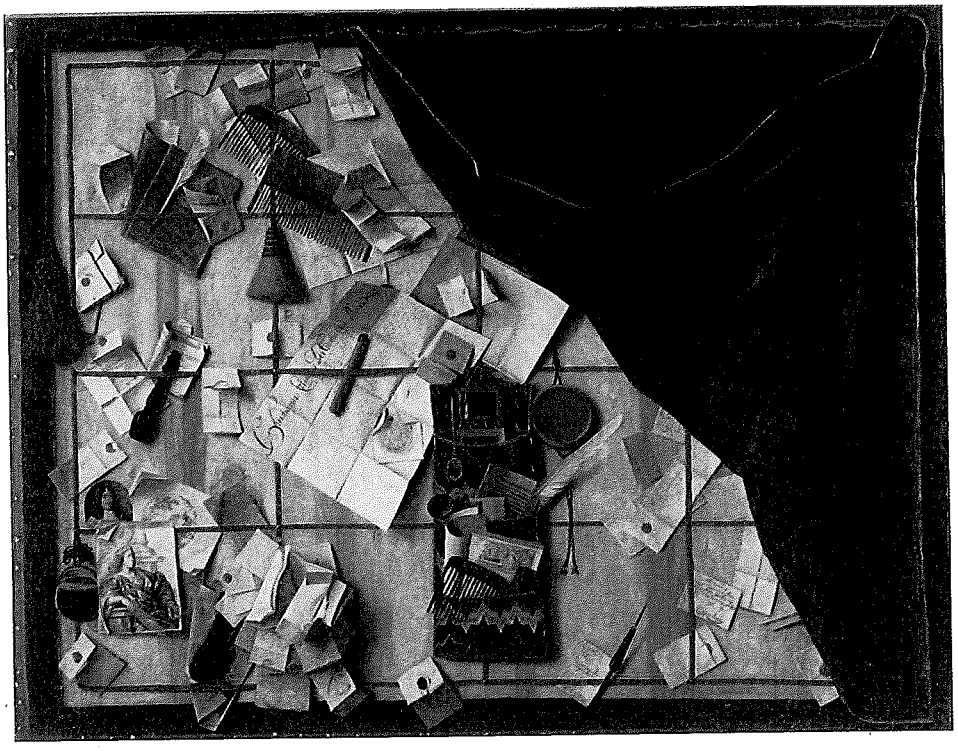

Cornelius Gijsbrecht: Trompe l'oeil med en brevvæg med Christian V's proklamation, 1671, olie på lærred, 138 × 183 cm, Statens Museum for Kunst

om en sæbebobbel, ses reflektionen af Pieter Claesz foran staffeliet i gang med at male. Maleriet testamenterer altså, at Claesz var til stede den dag, stillebenet blev fuldendt, ligesom vi får et indblik i rummet omkring stillebenopstillingen.
Det kan måske virke for alvorligt i vores tid, at man fandt på at male et kranie, men i 1600-tallet var levealderen kortere og de store epidemier som kopper, kolera og pest ikke overstået, og de hærgede Europas befolkning med jævne mellemrum. Materielle værdigenstande fortalte om, at selv ikke penge kunne redde en fra døden. Alle var bundet til samme skæbne på tværs af sociale lag.

Opremsning af et livs bedrifter

Den flamske 1600-talsmaler Cornelius Gijsbrecht (ca. 1630-1675) er kendt for at lave sine værker til øjenbedrag. Disse malerier, der har til hensigt at narre beskueren til et kort øjeblik at tro, at der er tale om en virkelig genstand og ikke et todimensionelt billede af den, fik i starten af 1800-tallet den franske betegnelse trompe l'oeil. Man kan med rette anvende betegnelsen på Gijsbrechts malerier, der forsøger at snyde beskueren til at tro på billedets virkelighed. Blandt andet malede han bagsiden af et indrammet maleri på forsiden af et lærred, for at snyde beskueren og måske med den hensigt at en intetanende museumsgæst skal gå hen og vende maleriet om.

Gijsbrecht opholdt sig i Danmark i perioden 1668-1672 og virkede som hofkunstner for kongerne Frederik den 3. og Christian den 5. Karakteristisk for maleren er kompositionen i ovenstående værk præget de røde bånds inddeling af fladen i lodrette og vandrette linier og det tilbagetrukne gardin.

Mange af Gijsbrechts stillebener fortæller historier om de personer, der le-

Kunstneren Pablo Picasso om realisme i kunsten:

"Man taler altid om naturalisme som modsætning til den moderne malerkunst. Jeg kunne godt tænke mig at få at vide, om nogen nogensinde har set et naturligt kunstværk. Natur og kunst er forskellige ting og kan altså aldrig være det samme. Gennem kunsten udtrykker vi vores forestilling om det, der ikke er natur."

...

"Og set ud fra kunstens standpunkt findes der hverken konkrete eller abstrakte former, men kun former som er mere eller mindre overbevisende løgne. At disse løgne så er nødvendige for vort åndelige jeg, er hævet over enhver diskussion, for det er ved hjælp af dem, vi skaber os en æstetisk livsanskuelse."

Ingo F. Walther: Picasso, Taschen, 1987, s. 53-54

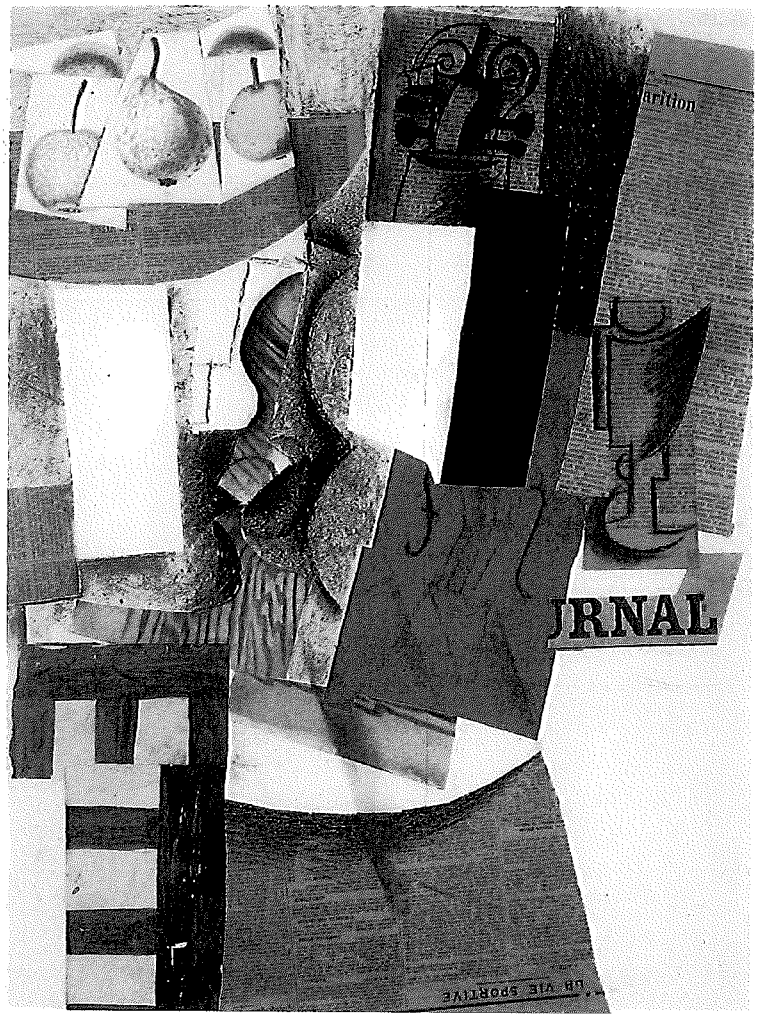

Pablo Picasso: Stilleben med skål og frugt, 1912, kul, oliemaling, akvarel og avisudklip, 64 × 49,5 cm, Philadelphia Museum of Art

vede på hans tid, og som har efterladt sig spor i form af materielle ting. I stedet for at lave et portræt af kongen, finder Gijsbrecht altså breve, miniaturemalerier, officielle dokumenter, fjerpenne, stempler, lommeur, toilettaske og andre ting, som i maleriet fortæller om Christian den 5. Den centrale genstand i stillebenet er Christian den 5.s proklamation, hvor man på latin kan læse "Christian V af Guds Nåde Danmarks og Norges Konge". Gijsbrecht har altså opsummeret og fortalt om sin kunstmæcens bedrifter og personlighed på en opslagstavle.

Det moderne stillebenmaleri

Siden 1600-tallet har stillebenmaleriet flere gange været nyfortolket. Pablo Picasso (1881-1973) gjorde med sine kubistiske opstillinger oprør med den ekstreme grad af realisme og æstetik, som lå indlejret i stillebenmaleriet fra 1600-tallet. Picasso så bort fra den traditionelle opfattelse af "det skønne" for i stedet nærmest videnskabeligt at eksperimentere med sine malerier. Picassos maleri "Stilleben med skål og frugter" fra 1912 virker opbrudt i en række flader, således at den usammenhængende violin kan opleves fra forskellige synsvinkler. Dette hænger

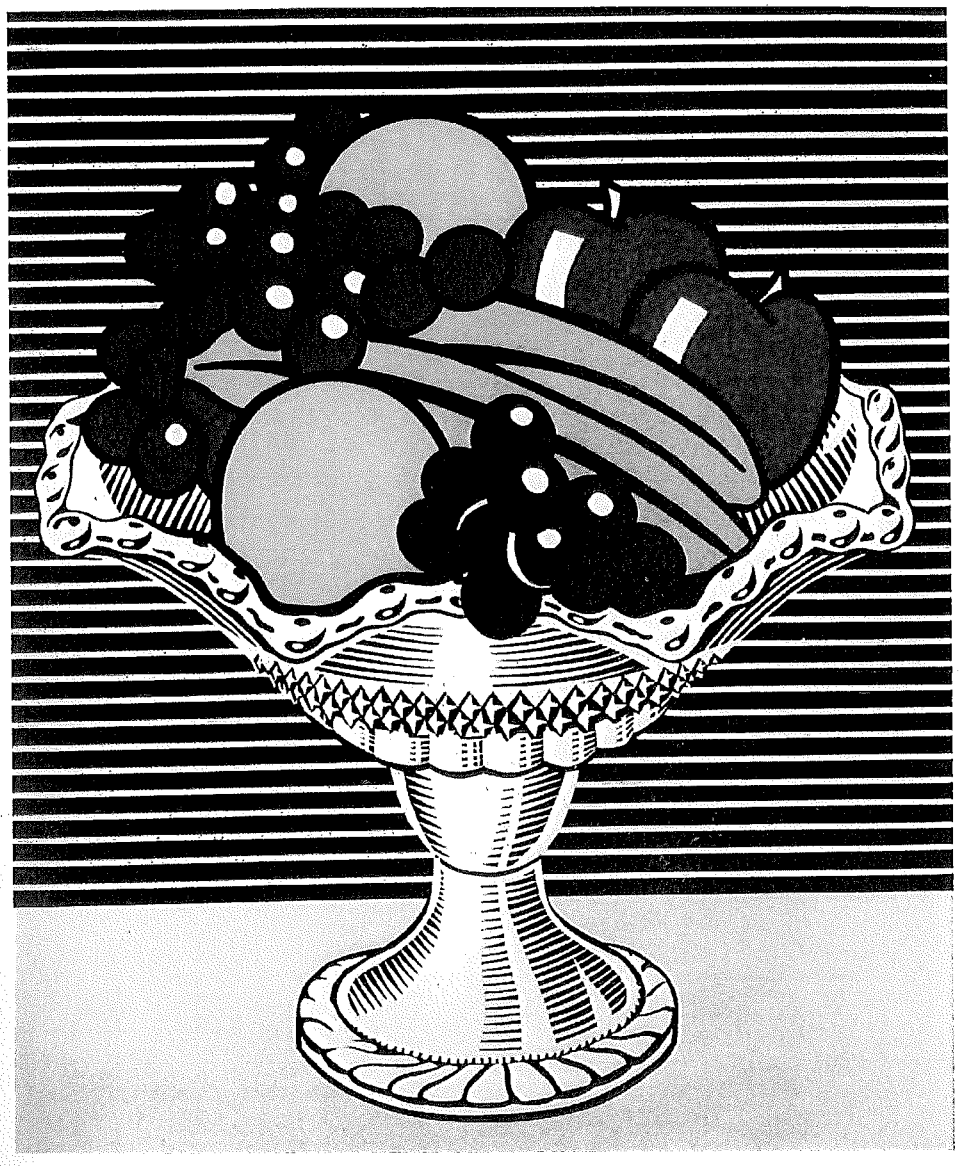

Roy Lichtenstein: Stilleben med krystalskål, 1973, olie og magna på lærred, 132,1 × 106,7 cm, Whitney Museum of American Art, New York

sammen med kubisternes ønske om at tilføre billedet en tidslig eller fjerde dimension. Typisk for Picasso nøjedes han ikke blot med at male tingene realistisk, han klistrede også selve tingene på lærredet. Således er udklippene fra Le Journal rigtige sider fra den franske avis. Værket imiterer derfor ikke virkeligheden, men er delvist virkeligt.

Popkunstneren Roy Lictenstein (1923-1997) malede gentagne gange motiver, som kunstens store mestre før ham havde lavet, og bearbejdede dem i sin tegneseriestil. Således er "Stilleben med krystalskål" fra 1973 malet med farvefelter i primærfarverne rød, blå og gul samt grøn, mens baggrunden og krystalsskålen er malet i sort, grå og hvid. Formerne er adskilte ved en sort konturstreg, og den eneste klare lys-skygge konstrast er højlyset, der reflekteres på vindruerne og æblerne. Lichtenstein forholder sig til og fascineres af det æstetiske motiv i det traditionelle

stilleben, men maler det uden nogen bagvedliggende morale og uden inddragelse af vanitassymboler. Forsimplingen i værket ses ved, at dybden er endnu mindre end ved 1600-tals malerierne, og Lichtenstein er ligesom Picasso slet ikke interesseret i at narre beskueren til at tro, at der er tale om andet end et maleri. Den unikke genstand med talrige detaljer er afløst af en almengyldig skabelon for, hvordan for eksempel en vindrue skal se ud.

Teoretiske opgaver

1

Formalanalyse af stilleben
Lav en formalanalyse af Adrian von Utrechts stilleben med fokus på lys og skygge, perspektiv, komposition (se efter trekanter og det gyldne snit) og malemåde. Diskuter i øvrigt, om dette sillebenmaleri er specielt for genren?

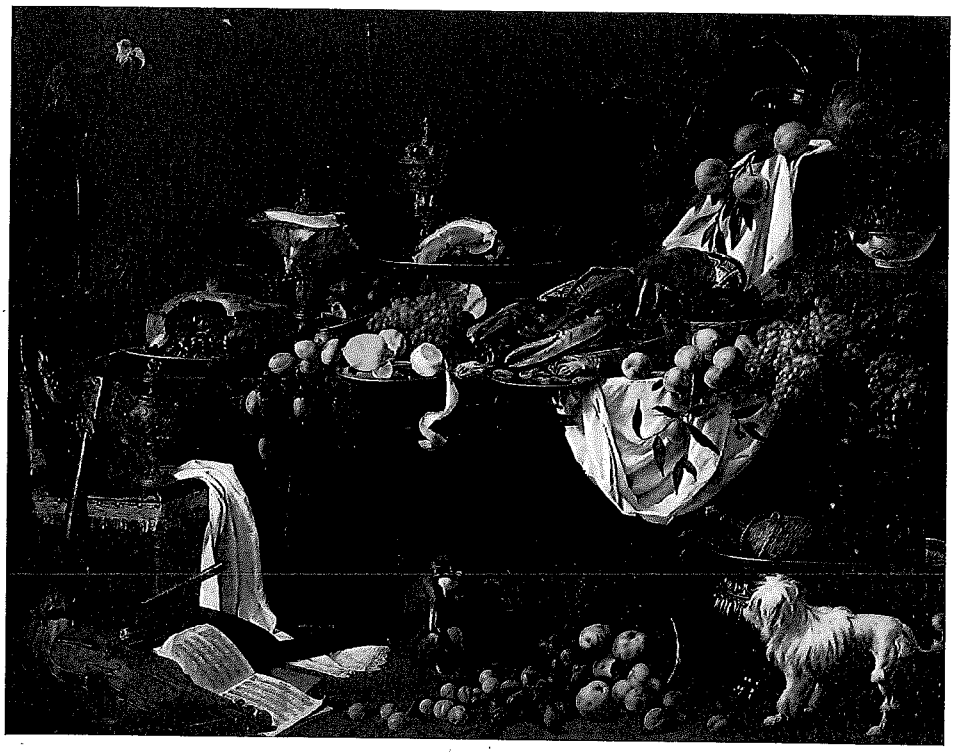

Adrian van Utrecht: Et festmåltid, 1644, olie på lærred, 185 × 242 cm. Rijksmuseum, Amsterdam

2

Betydningsanalyse af stilleben
Brug dernæst den betydningsanalytiske metode. Hvilken betydning har hvert enkelt genstand og maleriet som helhed. Rummer malerierne flere lag af betydninger, og hvilke indtryk efterlades beskueren med?

Øjenbedrag
Hvordan kan Cornelius Gijsbrehts' opslagstavle ses som et udtryk for begrebet trompe l'oeil? Hvilke virkemidler anvender han for at snyde øjet?

3

Det barokke og det moderne stilleben
Sammenlign moderne stillebenmalere som Picasso og Lichtenstein med 1600-tallets stillebenmalere og diskuter holdningerne for og imod kunstens imitation af virkeligheden. Inddrag herunder de forskellige citater.

4

Fortolkninger af stillebengenren
Brug nettet til at finde ud af, hvordan Chardin Jean-Baptiste (se side 230), Vincent van Gogh, Paul Cezanne og Ralph Goings forholder sig til det traditionelle og henholdsvis det moderne stilleben?

5

Vanitassymboler i dag
Overvej i grupper hvilke genstande fra jeres hverdag, der kunne passe ind i et moderne stilleben. Hvilke vanitassymboler og luksussymboler vil I anvende? Hvad kan udtrykke forgængelighed i vores hverdag?

6